

زندگانی آیه الله العظمی

آقای پروجردی قدس سره

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

• زندگی آیه الله از تولد تا هنگام ورود بقم

• آثار علمی آیه الله

• فضائل اخلاقی آیه الله

• بناهای دینی که در زمان ایشان ساخته شد

نسب و خاندان آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله بروجردی از سادات طباطبائی « بروجردی است و با سی واسطه بدومین پیشوای شیعان حضرت حسن بن علی علیهما السلام میرسد . جد ششم آن مرحوم فقیه و حکیم عالیقدر « سید محمد بروجردی » است که خود از بزرگان دانشمندان قرن یازدهم هجری بشمار میرود .

سید محمد بروجردی داماد میر ابوطالب پسر ابوالعالی کبیر ، تنها داماد فقیه مشهور « ملا صالح مازندرانی » است که او نیز داماد علامه بزرگوار « ملا محمد تقی مجلسی » میباشد .

همسر میر ابوطالب نامبرده نیز دختر ملا عبدالله پسر مجلسی اول و برادر علامه مجلسی دوم مؤلف کتاب « بحار الانوار » است .

بهین جهت خاندان آیت‌الله بروجردی از دوسوی نواده دختری مجلسی اول میباشد . ولذا رجال و دانشمندان این دو دمان از مجلسی اول تعبیر بجد و از مجلسی دوم مؤلف بحار الانوار تعبیر بخال (دائی) میکنند .

سید محمد بروجردی یک پسر و یک دختر داشته است دختری همسر استاد گل وحید بهبهانی فقیه نامی بوده و پسرش موسوم بسید مرتضی که دانشمندی بلند پایه بشمار می‌آمده دارای دو پسر فقیه مبرز بوده است :

نخستین آنها « سید محمد مهدی » بروجردی و این همان علامه بحر العلوم است که از اعظم مجتهدین شیعه و نوابغ کم نظیر اسلام است ، و دیگر « سید جواد » که او هم دانشمندی باوقار و سرشناس بوده است .

آیت‌الله بروجردی با سه واسطه باین سید بزرگوار می‌پیوندد . باین معنی که آن مرحوم فرزند سید علی و او فرزند سید احمد و او هم فرزند سیدعلینقی فرزند سید جواد نامبرده است .

عموی جد آیت‌الله بروجردی میرزا محمود بروجردی فرزند دیگر سید علی مذکور مؤلف کتاب « مواهب السنیه » نیز از مفاخر دانشمندان و فقها میباشد .

بطور خلاصه پدران و نیاکان و بستگان پدری و مادری آیت‌الله بروجردی اغلب از دانشمندان و فقهای شیعه و بعضی از آنها مراجع بزرگ عصر خود بوده‌اند ؛ از این رود حقیقت باید گفت آیت‌الله فقیه زعامت و مرجعیت را بارت برده بود .

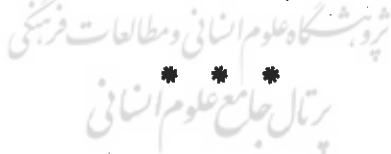

در بروجرد

آیت الله العظمی حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی در ماه صفر سال ۱۲۹۲ هجری قمری در شهر بروجرد دیده بدنیا گشت از همان اوان کودکی مورد مهر و علاقه سرشار پدر دانشمندش قرار گرفت و در سایه توجهات و عنایات او رشد نمود. وقتی هفت ساله شد پدرش او را بمکتب فرستاد تا به تحصیل اشتغال ورزد. نخستین سرمشتی که معلم بوی داد این بود: «هزار و دو بیست و نود و نه»، و چون از معلم پرسید این سرمشت چیست؟ معلم گفت: این امسال است! کتاب «جامع المقدمات»، و نصف کتاب «سیوطی» را در مکتب نزد همان معلم بخوبی آموخت.

چون پدرش پیشرفت سریع او را در امر تحصیل دریافت، حجره‌ای در مدرسه عامه بروجرد برای او گرفت و همان معلم مکتب دار را که مردی دانشمند و دلسوز بود، به مدرسه آورد و مخارج او را متکفل شد تا بقیه علوم مقدماتی را بوی بیاموزد.

بدینگونه علوم مقدماتی یعنی: صرف، نحو؛ منطق، معانی، بیان، بدیع، فقه و اصول را نزد پدرش و معلم مزبور و دیگر اساتید در بروجرد آموخت، آنکه در سن هیجده سالگی (۱۳۱۰) باصفهان که در آن روزگار حوزه علمی گرمی داشت رهسپار گردید. در آن تاریخ و در سایه استعداد قوی و شوق زیادی که به تحصیل داشته است باصلاح دانشجویان علوم دینی، مقدمات و سطح را تا کتاب «ریاض المسائل» که از کتب مهم فقهی است فرا گرفته بود.

در اصفهان

پس از ورود باصفهان مدت چهار سال باجدیت و پشتکار مخصوص بخود؛ سرگرم تکمیل معلومات خود و کسب فیض از محضر استادان بزرگ فن شد، و از این فرصت استفاده نماند و از خرمن دانش آنان خوشه‌ها چید.

در سال ۱۳۱۴ که بیست و دو بهار را پشت سر میگذاشت، بدستور پدر به بروجرد احضار شد، او گمان میکرد پدرش میخواهد او را برای ادامه تحصیل به نجف اشرف که بزرگترین حوزه علمیه شیهه بود بفرستد؛ ولی پس از ورود و دیدار پدر و بستگان مشاهده میکند که بهکس انتظار او مقدمات ازدواج و تأهل او را فراهم کرده‌اند.

از این پیش آمد آندوهگین میشود، و چون پدر علت آندوه و تأثر او را میپرسد

می گوید : من با خاطر آسوده و جدیت بسیار سرگرم کسب دانش بودم ولی اکنون بیم آن دارم که تأهل میان من و مقصد حاصل گردد و مرا از تعقیب مقصود و نیل به هدف باز دارد !

پدر بوی میگوید : فرزند ! این را بدان که اگر بدستور پدرت رفتار کنی امید است که خداوند بتو توفیق دهد تا به ترقیات مهمی نائل شوی .

گفته پدر تأثیر بسزائی در وی میبخشد و او را از هر گونه تردید بیرون آورده و بالاخره پس از ازدواج و اندکی توقف مجدداً باصفهان برگشته پنجسال دیگر بتحصیل و تدریس علوم و فنون مختلفه اهتمام میورزد .

در این دو سفر که جمعاً نه سال میشود ، فقه و اصول و فلسفه و ریاضی را از محضر فقها و حکمای نامی آن عصر همچون مرحوم میرزا ابوالعمالی کلباسی ، سید محمد تقی مدرس ، سید محمد باقر درچه ای ، ملا محمد کاشانی ، و جهانگیر خان قشقائی حکیم مشهور تکمیل نموده و شخصاً نیز حوزه درسی تشکیل داده بتدریس فقه و اصول و دیگر علوم میپردازد ، و از آنجا که بیانی رسا و شیوا داشته است جمعیت انبوهی درحوزه درش اجتماع می نمودند و از همان موقع در میان فضلاء اصفهان مشهور و ممتاز میگردد و شالوده ترقیات بعدیش بی ریزی میشود .

در پنجسال اخیر که از علوم و فنون متداول بهرهای کافی داشته و بخوبی قدر علم را میدانسته ، چنان با نشاط تحصیل میکرده که بعضی شبها تا سپیده دم سرگرم مطالعه بوده است .

در سال ۱۳۱۸ مجدداً پدرش از بروجرد او را میخواند ولی این بار خاطر نشان میسازد که قصد دارم تو را به نجف اشرف بفرستم ، دانشمندان با بنه جوان هم با اشتیاق زاید الوصفی بار سفر بسته اصفهان را بقصد بروجرد ترک میگویند .

* * *

در نجف اشرف

بعد از ورود بوطن مأوف و ملاقات پدر و بستگان ، با کسب اجازه از پدری که آن همه در راه تحصیل و ترقیات او کوشش داشته و او را از هر جهت تشویق میکرده است ، از بروجرد روانه نجف میگردد .

آیت الله بروجردی در آن موقع که بیست و هفت سال داشته مجتهد مسلم بوده و همه او را به نبوغ و احاطه در فقه و اصول و حکمت مپستودند ، بطوریکه از افاضل دانشمندان

بشمار می‌آمد

پس از آنکه وارد نجف اشرف گشت برای تکمیل فقه و اصول ورشته اجتهاد بحوزه درس مرحوم آیت‌الله آخوند ملامحمد کاظم خراسانی مصنف کتاب مشهور «کفایة الاصول» درآمده و ده سال تمام از محضر پرفیض آن فقیه بزرگ و علامه نامی مستفید می‌گردد در این مدت در خدمت آیت‌الله شریعت اصفهانی (شیخ الشریعه) که او نیز از مآخذ مجتهدین آن روز نجف بود، به تحصیل و تکمیل فقه و رجال و دیگر علوم می‌پردازد. برای اینکه بهتر بنیوخ آن مرد بزرگ پی ببریم تذکر یک نکته لازم است، و آن اینکه روز نخست که وارد مجلس درس آیت‌الله خراسانی می‌شود، می‌بیند در آن حوزه که نزدیک به هزار و دوست نفر از فضلاء و علماء پای منبر درس آیت‌الله خراسانی نشسته‌اند؛ کسی، از او جوان تر نیست! با این وصف هنگامی که استاد شروع بدرس و بیان مطلب می‌کند، اشکالی بر گفته استاد در نظرش خطور می‌کند ولی چرن خود را جوان و کم سن می‌بیند بملاوه مهابت مخصوص آیت‌الله خراسانی و رعب مجلس هم او را می‌گیرد و از همه مهمتر چون نخستین باری بود که او قدم بآن حوزه مقدسه می‌گذاشت، لذا از اظهار مطلب و بیان اشکال خود داری می‌نماید.

یکی دو روز بعد که استادش آیت‌الله خراسانی بدیدن یکی از علمای تازه وارد می‌رفته او نیز در میان همراهان در مجلس حضور می‌یابد و همانجا که از نزدیک استاد را می‌بیند اشکال خود را بیان می‌کند، استاد جواب میدهد، و او بر جواب وی ایراد می‌کند، استاد توضیح میدهد و او توضیح استاد را کافی نمی‌داند ..

و بالاخره همین گفتگوی مختصر استاد علامه را با دانشمندی جوان و تازه وارد بحوزه درس او، آشنا می‌سازد و بهمین جهت از هویت وی جويا می‌شود و پس از اطلاع؛ او را مورد مهر فراوان قرار میدهد، بطوریکه از آن روز هر گاه او در درس اشکال می‌نمود، کاملاً گوش میداد تا او خوب اشکال خود را بیان کند و سپس با احترام اشکال او را تشریح می‌نمود و پاسخ میگفت و بفرموده خود آیت‌الله بروجردی این استاد عالیمقام درسفر و حضر و در مجلس خصوصی و عمومی و نزدهام و خاص در بزرگداشت و احترام شاگرد نابقه‌اش، می‌کوشید و همین احترامات نیز در سیر کمالی این شاگرد بزرگ آثار رضایت بخش و مؤثری بر جای گذاشت.

گذشته از شرکت در مجلس درس آیت‌الله خراسانی و شریعت اصفهانی، شخصاً نیز حوزه درسی تشکیل داده فضلاء بسیاری از محضرش بکسب علم اشتغال ورزیدند، و در همان نجف از اساتید مبرز سطح بشمار آمد؛ و هر روز بر شهرت و احترامش می‌افزود.

بازگشت بیروجرد

از سال ۱۳۲۸ هجری درحالیکه از استادان بزرگوارش آیت‌الله خراسانی و شریعت اصفهانی نیز بدریافت اجازة اجتہاد نائل گردید ، بوطن مألوف مراجعت نمود و در میان استقبال پرشور علما و فامیل و بستگانش و عموم اهالی بیروجرد وارد مستطال رأس خود شد .

از همان ایام مشغول تدریس فقه و اصول و تالیف و تصنیف کتابهای سودمند و تعلیم و تربیت فضلا و دانشمندان بسیاری گردید که هم اکنون غالب شاگردان آن روز ایشان در شمار علمای معروف هستند ، کتب سودمند و نفیس آن مرحوم بحمدالله از دست فنا محفوظ مانده و عنقریب چاپ شده و در معرض مطالعه طالبان علم قرار میگیرد .

در سال ۱۳۴۴ از راه عراق عرب به زیارت خانه خدا مشرف گردید و هنگام بازگشت از حج مدت هشت ماه در نجف اشرف توقف و سپس بایران معاودت نمود و پس از زیارت حضرت امام رضا علیه السلام وارد بیروجرد گشت و بحل و فصل امور مسلمین و اداره حوزه علمیه بیروجرد پرداخت و از همان روزگار رساله عملیه اش چاپ و جمعی از وی تقلید نمودند و کم کم مقلدین آن مرحوم روی باز دیار گذارده ، و جمعیت بیشتری از وجود چنان فقیه نامی در شهرستان بیروجرد آگاهی یافتند ، تا آنکه بیمار گشت و برای معالجه به تهران آمد و پس از بهبودی با دعوت علما و دانشمندان حوزه علمیه قم ، باین شهرستان مذهبی قدم نهادند و بمرجعیت عامه شیعیان جهان رسیدند .

شرح زندگی و خدمات و آثار آیت‌الله فقیه را پس از ورود بحوزه علمیه قم در بخش آینده که در باره این دانشگاه بزرگ اسلامی ، گفتگو می کند مطالعه خواهید فرمود .

آثار علمی آیت‌الله فقیه

مکتب فقه

فقه یکی از علوم دینی بسیار مهم است زیرا احکام الهی و قوانین اسلامی ، در سایه همین علم بدست می آید و این علم دامنه دار ، دارای مقدمات چندی است که یک فرد فقیه باید در علم صرف ؛ نحو ، منطق ، اصول ، کلام ، رجال ، درایه ، تفسیر و لغت مهارت داشته و مراحل از این علوم را طی کند تا بتواند احکام الهی را از مدار که دینی استنباط کند .

آیت‌الله بیروجردی مکتب خاصی در فقه داشت و در این مکتب مخصوص افراد بسیاری تربیت فرمودند ؛ تربیت کردن افراد طبق این روش علمی یکی از آثار بزرگ آن فقیه عالیقدر

بشمار میرود امتیاز کتب قههی ایشانرا می توان در امور زیر خلاصه کرد :

۱ - برای بدست آوردن حکم مسئله ، در انتخاب و ابتکار ادله سبک مضبوطی داشتند . باین معنی بعضی از دلیلهای را که تقریباً حشو و زوائد بنظر میرسید و صرف وقت در آنها را بی نتیجه میدانستند صرف نظر مینمودند ؛ و اوقات گرانبهای خود و شاگردانرا در این نوع دلیل نمی گذراندند تنها ادله محکمی را که پایه و اساس مسئله بود با دقت و متانت خاصی ، مورد بررسی قرار میدادند ؛ و بسیاره میشد که از میان ده دایلهای یکی دو دلیل که ریشه اصلی مسئله بود انتخاب کرده بحث را در آن متمرکز می نمودند ؛ و در بسیاری از مسائل مورد بحث که احادیث زیادی برای آنها ذکر شده بود ایشان آن احادیث را دسته بندی میکردند باین معنی هر چند حدیثی را که يك مضمون را در برداشت مجزا کرده این دسته های مجزا را با دقت هر چه تمامتر با یکدیگر مقایسه مینمودند و بسیاری از مشکلات باین وسیله حل می شد .

و همیشه سعی کافی مبذول می داشتند که تا ممکن است احکام را از احادیث استفاده کنند .
 ۲ - هر يك از مسائل دینی که موضوع بحث قرار می گرفت ، در آغاز توجه عمیقی بسیر تاریخی آن مسئله مینمودند ، یعنی آن مسئله را از ریشه و پایه مورد بررسی و دقت قرار میدادند که پیدایش آن از چه زمانی بوده و در طول زمان چه نشیب و فرازهایی را پیموده است . مسئله را از این نظر مورد دقت قرار دادن در اکتشاف بعضی از خصوصیات دخالت شایانی داشت .

۳ - برای اقوال علماء اهمیت خاصی قائل بودند و لذا در مسائل مورد بحث ؛ اول با اقوال علماء سنی توجه نموده ، آنها را از منابع اولیه سنی ها یا از کتاب «خلاف» شیخ طوسی و تذکره - الفقهاء ، و دمنتهی ، علامه نقل مینمودند ، سپس اقوال و نظریه های علماء شیه از کتابهای آنها نوعاً بدون واسطه نقل و مورد دقت قرار میگرفت .

در نقل اقوال علماء با مهارت مخصوصی تاریخ صدور اقوال را مورد نظر قرار میدادند و بسیاری از علماء که در يك مسئله بر حسب تعدد تألیفات یا تعدد موارد ، دارای نظریه های متعدد بودند بتاریخ همه آنها نوعاً توجه شایانی بخل میشد و در نتیجه معلوم میشد که هر يك از این نظریه ها در چه زمانی بوده و بالتبلیجه کدام متقدم و کدام متأخر است و در چه شرایطی این نظریه ها صدور یافته و استحکام هر يك از آنها تا چه حد است .

۴ - سپس بمدارك اقوال توجه می شد که این فتاوی و اقوال روی چه پایه ای قرار گرفته است ، در این مورد برای بررسی بمدارك اصلی ، آیات قرآن مورد دقت عمیقی واقع می شد .

مخصوصاً شهرت قدماء اهمیت مخصوصی میدادند و احادیث را تا آنجا که امکان داشت از منابع و مدارک اولیه اخذ کرده و توجه دقیقی بسندهای احادیث مینمودند طبقات روات احادیث را با احاطه کامل و مخصوصی که در علم رجال داشتند مورد دقت قرار میدادند و از این نظر صحت و سقم احادیث را بطور روشن معین و مشخص مینمودند .

این روش فقهی که بعلم فقه، رونق و روح مخصوصی بخشیده بود ، در کایهٔ درسهای فقه اساتید قم تأثیر خاصی کرد .

حضرت آیه الله العظمی رحلت کرد ولی سبک بحث و روش فقهی ایشان در اعماق دل شاگردان وی بحدی عمیقانه جای گرفته است که هیچگاه از نظر محو نخواهد شد و همیشه مورد توجه خواهد بود . شاگردان این مکتب درخشان همیشه این روش را تمقیب خواهند کرد چنانکه در زمان حیات ایشان اغلب شاگردانی که افتخار استفاده از محضر پر فیض داشتند در آن محضر زانو بزمین زده با کمال مراقبت و دقت کلماتش را می نوشتند

مکتب رجال

یکی از علومی که پایهٔ مهم اجتهاد و استنباط بشمار میرود علم «رجال» است این علم برای شناسائی زوایان احادیث بسیار لازم و همواره مورد توجه علماء بوده است ؛ زیرا بوسیلهٔ همین علم صحت و سقم احادیث تشخیص داده میشود ، ولذا در این فن کتابها نوشته شده و تحقیقات شایانی بعمل آمده است .

یکی از میراثهای علمی حضرت آیه الله بروجردی تألیفاتی است که برای بدست آوردن خصوصیات و مزایای اساتید بکار برده اند ، ایشان برای این منظور یک راه ابتکاری پیش گرفته اند که از حسن قریحه و ذوق سرشار و در ضمن از زحمات بسیار آن پیشوای عالیقدر و مبتکر حکایت میکند .

و آن راه ابتکاری این است که : سندهای احادیث کتاب کافی و تهذیب و استبصار و خصال و علل الفرائع و امالی صدوق و غیر اینها را از متون آنها مجزا کرده مورد دقت و مطالعه قرار داده و از این راه چند فایده اساسی به دست آورده اند . ما شرح این مطلب را دربارهٔ اساتید کتاب کافی ذکر می کنیم ، و شرح کتب دیگر از آن استفاده میشود :

برای هر یک از اساتید « محمد بن یعقوب کلینی » که مجموعاً در حدود سی و شش نفر میباشد ، بترتیب حروف تهجی فصل علیحده ای منمقد کرده و در آن فصل هر سندی که در اصول و فروع کافی راجع با حدیث آن استاد بوده با رعایت حروف تهجی در جمیع طبقات اساتید نامعلوم

علیه‌السلام ایراد فرموده‌اند و از مطالعه و دقت در این اسانید نکات و فوائد زبروا استفاده کرده‌اند :

۱- تعداد روایت راویان و شخصیت‌های آنان

بوسیله مطالعه در کلیه اسانید ، معلوم میشود که هر یک از رواة چند روایت نقل کرده‌اند و از این راه درجه معلومات آن راوی و اهمیت مقام علمی وی بدست می‌آید مثلاً وقتی که همه اسانید روایات را در اصول کافی و همچنین در فروع کافی از اولین کتاب یعنی طهارت تا آخرین کتاب فروع مطالعه کردیم بدست می‌آید که علی بن ابراهیم چندین روایت نقل کرده است ، و از این طریق مقام علمی وی ، از نظر نقل احادیث بر ما روشن میگردد ، چنانکه از تعداد اسانید و شخصیت‌های آنها و از تعداد شاگردان و شخصیت‌های آنان مقام و اهمیت علمی راوی بدست می‌آید و پس از معلوم شدن مقام و شخصیت علمی و فضل راوی قهراً بوثوق و صحت عمل وی پی برده می‌شود .

۲- بدست آوردن حذف واسطه

وقتی که اسانید کتاب کافی را از آغاز تا آخر آن مطالعه کردیم و دیدیم که معمولاً و لا فلان راوی از فلان استاد بدون واسطه نقل حدیث میکند و از راوی دیگر با واسطه نقل میکند ، از آن پس اگر در موردی یا موارد معدودی ببینیم همین راوی از استاد دیگری که اغلب با واسطه نقل میکرد ؛ اکنون در این مورد بدون واسطه نقلی کند از اینجا با احتمال قوی بدست می‌آید که این حدیث مرسل است یعنی ؛ واسطه‌ای در بین بوده و حذف شده است و البته حدیث مرسل ؛ با حدیث مسند (حدیثی که سند آن بر ذکر تمام وسایط مشتمل است) هرگز یکسان نخواهد بود .

۳- تمییز مشترکات

این موضوع را بایک مثال میتوان روشن کرد . هنگامی که اسانید روایات را مورد نظر قرار دادیم و دیدیم که معمولاً فلان راوی از حسن بن یحیی مثلاً نقل میکند سپس در موردی یا موارد معدودی ببینیم که از حسن نقل کرده است و ندانستیم که این شخص آیا حسن بن یحیی یا حسن بن عیسی است ؛ بقرینه مواردی که معمولاً دیده‌ایم این مشکل حل میشود یعنی با احتمال قوی می‌فهمیم که منظور از حسن ؛ حسن بن یحیی است ، زیرا این راوی معمولاً از حسن بن یحیی نقل حدیث می‌کنند از حسن بن عیسی (البته تمییز مشترکات با این طرز ، در میان بزرگان رجال تا حدودی سابقه داشته است) .

۴ - معلوم شدن تحریف و تصحیف

از ترتیب اسانید احادیث و پشت سر هم واقع شدن آنها ، بدست می آید که فلاذ راوی معمولاً از ابن ابی حیب یا عاصم بن حمید نقل می کند ، با توجه باین مطلب وقتی که در یک مورد یا موارد مدودی به بینیم از ابن ابی حیب یا عاصم بن حمید نقل کرده است می فهمیم که در رسم الخط اشتباهی رخ داده است و صحیح این ابی حیب و عاصم بن حمید است .

۵ - تعیین طبقات

از جمله مطالبی که بسیار قابل توجه و مهم است بدست آمدن طبقات رواة است باین معنی که از ملاحظه سند های روایات ؛ اسانید و شاگردان هر یک از رواة معلوم و مشخص میشود و منظور از طبقات آنکه ایشان اصطلاح فرموده و در این امر مبتکر هستند طبقه بندی رواة است بترتیب شاگردی و اسنادی که اصحاب پیغمبر اکرم (ص) طبقه اول و شاگردان آنها طبقه دوم و همچنین . .

ما برای نمونه بذکر چند طبقه با تعیین اسامی بعضی از آنها مبادرت میورزیم :

از طبقه اول : سلمان و ابوذر

- دوم : ابو الطفیل عامر بن وائله
- سوم : ابو حمزه ثمالی ثلمه بن کهیل
- چهارم : زرارة بن اعین و ابان بن تغلب
- پنجم : حریر بن عبدالله و سماعه بن مهران
- ششم : اسماعیل بن مهران و احمد بن محمد بن ابی نصر
- هفتم : ابراهیم بن هاشم و ابراهیم بن اسحاق نهاوندی
- هشتم : علی بن ابراهیم و احمد بن محمد بن ادریس (اسانید کلینی)
- نهم : محمد بن یعقوب کلینی (صاحب کافی)
- دهم : جعفر بن محمد بن قولویه قمی و احمد بن احمد کوفی
- یازدهم : سید مرتضی علم الهدی و ابوالحسن محمد بن هرون بن موسی

التلمکبری

دوازدهم : شیخ ابو جعفر محمد بن الحسن طوسی را بعنوان نمونه میتوان نام برد که هر یک از این طبقات نسبت بطبقه سابق خود جنبه شاگردی و نسبت بطبقه لاحق جنبه اسنادی دارد و در نظر ایشان این طریق یکانه میزان طبقه بندی بود .
و بهمین ترتیب طبقه بندی فرموده اند تا بالاخره مرحوم آیت الله بروجردی که در

آخرین طبقه واقع گردیده‌اند طبقه سی و ششم میباشند .
این راه ابتکاری که شرح داده شد برای شناسائی مقام راویان احادیث و فوائد دیگری که ذکر شد بسیار مهم و پر ارزش است ، و هم اکنون این آثار درخشان علمی در دست است و امید می‌رود که بزودی بطبع رسیده مورد استفاده عموم دانشمندان قرار گیرد .
درباره اسانید کتاب تهذیب و استبصار و کتابهای دیگری که نام برده شد ، این روش ابتکاری را عملی ساخته‌اند .

تالیفات

آثار گرانبهای علمی حضرت آیه الله العظمی که با اسلوب متین و عمیق مخصوصی نوشته شده ، بسیار است و در زیر بان اندازه‌ای که اطلاع حاصل شده است اناره میشود :
۱- کتاب مبسوطی در « اصول » که در طی مباحث آن کتاب ، بکفایة الاصول استاد عالی‌مقام ایشان مرحوم آیت‌الله محمد کاظم خراسانی هم نظر دارند .
۲- رساله ای در بیوت شیعه که در طی آن خاندانهای علم فقه و حدیث از شیعه معرفی میشوند .

۳- چنانکه گفته شد یک سلسله کتابهایی در نقد اسانید کافی و تهذیب و استبصار و خصال و امالی صدوق و علل الشرایع تالیف فرموده‌اند .

۴- آیه الله العظمی قدس سره بهر مسئله ای از مسائل فقهی که وارد می‌شد جهات لازمه آن مسئله که میبایست تحت مطالعه قرار بگیرد از اقوال علماء سنی و شیعه و آیات قرآن و احادیثی که درباره آن مسئله بود و سایر مدارک آن را در یک جزوه‌ای بترتیب خاصی می‌نوشتند و از تنظیم این مطالب حکم الهی را با دقت نظر و ممانعت فکری دست می‌آوردند ، روی همین جهت تقریباً یکدوره کامل فقه را باین صورت نوشته و هم اکنون حاضر و موجود دارند .

اساساً ایشان در علمهای دیگر نیز تبرز و مهارت مخصوصی داشتند بطوری که هنگامی که آقای حسینعلی رزم‌آرا قبله‌نمای مخصوص خود را آورده و بمحضر مبارکش ارائه دادند آیت‌الله توضیحاتی در علم هیئت خواستند ، از بیانات ایشان آقای رزم‌آرا غرق در اعجاب شده اظهار داشت که « حضرت آیه الله در علم هیئت اطلاعات وسیعی دارند » .

بلاوه کتاب حدیث جامع و مبسوطی زیر نظر مبارک ایشان تنظیم و تألیف شده که هم اکنون زیر طبع است ، این کتاب مورد توجه کامل حضرت آیت الله العظمی قرار گرفته بود :

چند سال قبل روزی در درس فقه اظهار فرمودند که « کتاب وسائل الشیعه در عین

حال که یکی از کتابهای بسیار مفید و از ذخائر علمی شیعه بشمار میرود ، احتیاج مبرمی به تنقیح و تهذیب دارد ، و خیلی میل دارم که قدمهایی برای این موضوع برداشته شود ، پس از درس جمعی از فضلاء بمحضر مبارکش شرفیاب شده آمادگی خود را برای انجام این خدمت اعلام داشتند ، ایشان با کمال میل این پیشنهاد را استقبال کرد ، و آنها چند سال در تحت نظر آیه الله العظمی به تهذیب و مسائل پرداختند تا بحمد الله این موفقیت حاصل شد و چنانکه گفته شد دستور طبع نیز داده شد و اکنون بطبع آن اشتغال دارند . این کتاب دارای مزایای فراوانی است که در مقدمه آن که تحت طبع است مشروحاً بیان گردیده است .

توجه بآثار علمی گذشتگان

حضرت آیه الله العظمی بتألیف کتب و نشر علم اهمیت زیادی قائل بودند و لذا از نویسندگان و مؤلفین تقدیر و تشویق زاید الوصفی بعمل میآوردند .

باحیاء آثار علمی گذشتگان و نشر مؤلفات آنان مخصوصاً توجه زیادی مبذول میداشتند ، و بطبع بسیاری از مؤلفات علماء بزرگ شیعه که بطبع نرسیده بود و دست روزگار روی آنها پرده فراموشی کشیده بود توجه فرمودند و حسب الامر ایشان بطبع رسید . برای نمونه میتوان چند کتاب زیر را نام برد :

۱ - **خلاف شیخ طوسی** شیخ در این کتاب مسائلی را که مورد اختلاف میان شیعه و سنی است ذکر می کند و با استدلال برای نظریه خود میپردازد این کتاب در موضوع خود کتاب بی نظیر و پرازشی است .

۲ - **جامع الرواة** کتابی است در علم رجال و با سبک مخصوص و مفیدی نوشته شده است .

۳ - **منتقى الجمان** که هم اکنون زیر طبع و در موضوع خود بسیار مفید است و در زمینه احادیث دینی و بیان نکاتی که از آنها استفاده میشود بحث میکند و از مؤلفات صاحب معالم است .

۴ - **قرب الاسناد** کتابی است در حدیث از مؤلفات عبدالله بن جعفر حمیری .

۵ - **کتاب جعفریات** سؤالاتی است که علی بن جعفر از برادر بزرگوار خود موسی بن جعفر (ع) نموده است .

۶ - **مجلداتی از مفتاح الکرامه** که تا آنوقت چاپ نشده بود این کتاب از کتابهای پر ارزش شیعه و حاوی تمام اقوال علمای شیعه در مسائل مختلفه فقهی است .

بگفته بعضی از مطلقین تعداد کثیری از بزرگان شیعه که بدستور آیه الله چاپ شد بالغ

فضائل اخلاقی آیه‌الله بروجردی

آیه‌الله بروجردی گذشته از جنبه‌های علمی که شرح آن داده شد از جنبه‌های اخلاقی و روحی، راستی‌ی یکی از نواد در روزگار بود، کسانی که از نزدیک با آیه‌الله تماس داشتند در مدت خیلی کوتاه، حتی گاهی در یک ملاقات، پی بمحاسن اخلاقی این مرد بزرگ می‌بردند بسا می‌شد افراد غیر مسلمان که بنا بموجباتی بمحضرش تشریف می‌یافتند بایک برخورد شفقت کلمات اخلاقی اوشده و خاطره دیدار اورا یکی از خاطرات شیرین و فراموش نشدنی عمر خود میدانستند

از جمله پروفیسور «هوریس» متخصص بیماری‌های قلبی که برای معالجه حضرت آیه‌الله در کسالت اخیر ایشان از پاریس بمقام آمد چنان تحت تأثیر جذبیه معنوی آن مرد بزرگ قرار گرفته بود که با اعتراف خود تا کنون هیچ‌مقام روحانی اورا اینقدر تحت تأثیر قرار نداده بود؛ حتی از محضر آیت‌الله تقاضا کرده بود که باو اجازه دهند علاوه بر انجام وظائف پزشکی در یکی از معابد مذهبی برای سلامت و بهبودی ایشان دعا کنند

چندی پیش رئیس جمعیت مبارزه بالکل و تریاک که با اتفاق آقای ددکتر چهارازی، پزشک معروف بخدمت ایشان شرفیاب شده بود فوق‌الماده تحت تأثیر نفوذ روحانی آیه‌الله واقع شده بود بیانات جامعی که آیه‌الله درباره علت ممنوع بودن مشروبات الکلی، در آیین مقدس اسلام برای او بیان فرموده بودند برای او از هر جهت بیسابقه بود.

در اینجا شمه‌ای از مملکت‌فاصله اخلاقی آن مرد بزرگ را که خودما از نزدیک مشاهده می‌کردیم یا بوسیله افراد مورد اعتمادی برای ما نقل شده از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرانیم تا علاوه بر پی بردن بشخصیت اخلاقی و روحانی آن پیشوای بزرگ که اخلاق او پرتوی از اخلاق پیغمبر گرامی اسلام و ائمه‌هدی علیهم‌السلام بود؛ سرمشق گرفته و بیش از پیش در اصلاح اخلاق خود و متخلق شدن با اخلاق اسلامی بکوشیم:

آیه‌الله فقید با اعتراف عموم کسانی که با ایشان برخورد داشتند بسیار سخی و بلند نظر بود؛ در مواقع حساس بفریاد مردم مستمند میرسید بطوریکه هنگامی که در بروجرد بودند نصف املاک موروثی خود را در یکی از سال‌های سخت که مردم در مشیقه و فشار بودند فروخته و بمستندان دادند و در حقیقت اقتداء و تاسی ببود گرامیش امام حسن مجتبی (ع) نمود که معروف است چند مرتبه در دوران عمر اموال خود را با فقرا تقسیم کرده و نیمی از آنرا به

فقرای بخشید .

آیه الله فقید نسبت بزرگان علماء فوق العاده خاضع بود و از آنان با کمال احترام نام میبرد ، در اطاقی که کتب علمی و دینی بود نمیخواهید و برای زنده کردن آثار علمی علماء و دانشمندان گذشته فوق العاده جدیت داشت ، و نشر کتب آنها را بر نشر کتب خود مقدم میداشت بطوریکه در زمان ایشان کتب زیادی از گذشتگان با مر و دستور ایشان بچاپ رسید ولی هیچیک از تألیفات گرانهای خود را چاپ نکرد .

آیه الله فقید در مقام انتقاد از دیگری بر نمیآمد از کسی خواهش نمیکرد و با آنکه فرمایش در میان تمام علاقه ندان مطاع بود برخلاف میل کسی او را تکلیف نمیکرد ، بسیار میشد که از افرادی از فضلاء محصلین حوزه علمیه برای تبلیغ در نقطه ای دعوت میکردند ایشان تراضیت کامل آن شخص را احراز نمیکرد امر به مسافرت تبلیغی نمیفرمود .

آیه الله فقید مخصوصاً در بحثهای علمی بسیار (آزادمنش) بود هنگامیکه مسأله ای را عنوان میفرمود با کمال بیطرفی اقوال و نظرات مختلف علماء بزرگ را در آن مسأله با استدلال آنها کاملاً تشریح میکرد ، و آنچه در تایید هر یک از نظرات و استدلالات ممکن بود بیان میفرمود ؛ بطوریکه غالباً شاگردان قبل از اتمام مسأله نمیتوانستند بفهمند نظر آیت الله موافق کدامیک از اقوال مسأله است ، حتی در پاره ای از اوقات تمام گفتگوها و بحثهای لازم و احتمالات مختلف را در مسأله مورد بحث بیان میفرمودند و از آن میکشیدند و نظر نهائی ایشان در موافقت با یکی از اقوال کاملاً روشن نمیکردید . آیت الله فقید با این روش فضلاء و شاگردان بحث خود را در یک محیط آزاد علمی و فکری قرار میدادند ، تا آنها بتوانند ابتکار خود را بکار انداخته با کمال آزادی هر نظری ب فکر آنها نزدیکتر بحقیقت است انتخاب کنند ، آیت الله بر وجدی هرگز عقیده و نظریه علمی خود را بر دیگری تحمیل نمیکرد و این یکی از امتیازات درس آن مرد بزرگ بود .

آیه الله فقید عشق و علاقه وافری به تربیت شاگردان داشت ، با انواع وسائل - تا آنها که شرائط اجازه میداد - آنها را تشویق میکرد ، خودش از مطالعه بسیار لذت میبرد ، لذا میفرمود: (هیچگاه از مطالعات علمی خسته نمیشوم ، بلکه هر گاه از کارهای زیاد خسته شوم خستگی خود را با مطالعه رفع میکنم) . لذا تا آخر عمر مقدار زیاد از وقتشان صرف مطالعه میشد ، خودشان میفرمودند: در دوران جوانی گاه میشد که شبها چنان گرم مطالعه میشدم که یکوقت متوجه میشدم صبح طلوع کرده است . کسانی که با ایشان معاشرت زیاد داشته اند نقل میکنند که آیه الله نوعاً در نصف اخیر شب بیدار میشدند و مشغول مطالعه و عبادت بودند ،

و این روش را تا آخر عمر داشتند .

عشق و علاقه آیه الله بمطالعه کتب علمی باندازه ای بود که تا این اواخر که زعامت عامه شیعیان دنیا با ایشان بود و همواره اشتغالات زیادی از قبیل: پاسخ و استفتائات ، و سؤالات که درباره مسائل دینی از نقاط مختلف جهان میکردند ، رسیدگی بسایر نامه ها و تکرافات ، رفع احتیاجات حوزه های علمی ، رسیدگی بکارها و حوائج مردم ، داشتند و با آن کبر سن و ضعف مزاج معذالک در شبها نه روز چند ساعت را خلوت کرده و در کتابخانه مخصوص خود مشغول مطالعه و تکمیل نوشته های علمی خود بودند .

آیت الله فقید دارای حافظه فوق العاده قوی بود . قریب نصف قرآن را حفظ داشتند و در بعضی اوقات مخصوصاً قبل از افطار در ایام ماه مبارک رمضان قرآن را از حفظ تلاوت میکردند ، بسا ایشد شخصی را در یک مجلس دیده بودند و چند سال بعد که مجدداً ایشان را میدیدند با آنهمه مراجعاتی که از اشخاص مختلف با ایشان میشد ، فوراً تطبیق مینمودند

آیت الله فقید نسبت بخاندانهای علمی اهمیت زیادی قائل می شدند؛ هر یک از مراجع و بزرگان علماء که در زمان ایشان بر حمت ایزدی پیوستند قرض شخصی یا غیر شخصی که در ذمه ایشان بود همه را متهمد شده و میپرداختند . مثلاً دیون زیادی که از مرحوم آیه الله العظمی سید ابوالحسن اسفهانى قدس سره و آیت الله العظمی آقای حاج آقا حسین قمی باقی مانده بود همه را رسیدگی فرموده و پرداختند . با بازماندگان آیات و حجج اسلام طوری رفتار میکردند که وفات سرپرست بزرگ خانان خود را احساس نکنند ، همواره آنها را تقصود نوازش می نمودند .

توجه آیت الله فقید تنها بحوزه عامیه قم نبود بلکه نسبت بتمام حوزه های علمی بخصوص حوزه علمیه نجف اشرف نظر داشتند و شهریه برای طلاب غالب حوزه های علمی تعیین فرموده بودند .

آیه الله بروجردی علاقه خاصی به پیشرفت اسلام در کشورهای غیر اسلامی مخصوصاً کشورهای اروپا و امریکا داشتند و می فرمودند که اگر تعلیمات عالی اسلام و مکتب تشیع بصورت خوبی در میان مردم این کشورها انتشار یابد بزودی شیفته این تعلیمات گرانها شده و با آغوش باز از اسلام استقبال میکنند ، روی همین نظر نمایندگان امریکا و اروپا فرستادند ، مانند دانشمند معظم آقای حائری نماینده آیه الله در امریکا ، و دانشمند معظم آقای محقق نماینده آیت الله در اروپا ، و در نظر داشتند نمایندگان دیگری بکشورهای شرق آسیا و افریقا و بسیاری از ممالک دیگر اروپا و امریکا اعزام دارند . غذا و لباس آیت الله فقید کاملاً ساده بود ،

یکی از نزدیکان ایشان نقل می کرد که هرگز غذای خصوصی برای ایشان تهیه نمی شد ، بلکه امر می فرمودند برای تمام اهل منزل و خدمتکاران یکنوع غذا ترتیب دهند و خدمتکاران ایشان بر سر همان سفره ای که ایشان غذا تناول می کردند می نشستند .

آیه الله فقید بسیار محتاط و خدا ترس بود یکی از نزدیکان ایشان نقل می کرد روزی اصحاب آیه الله در محضر مبارک ایشان گفتگو از خدمات معظم له می نمودند و آثار زیادی را که در زمان ایشان بوجود آمده بود شرح می دادند ، این شخص می گفت من در آن میان خاموش بودم آیه الله رو بن کرده فرمودند : تو هم سخنی بگو . عرض کردم من مطلبی ندارم جز حدیثی که از اجدادم بخاطرم رسید اگر اجازه دهید عرض کنم ، آیه الله با کمال دقت گوش دادند و فرمودند بگو عرض کردم : جدم می فرماید : **خلص العمل فان الناقد بصیر !** : عمل خود را خاص نما ؛ زیرا با زرس عمل بیناست ! .. این حدیث را که خواندم اشک از چشمان آن مرد بزرگه سرازیر شد و فرمود آری اگر اعمال ما خاص و برای خدا نباشد چه خواهد شد ؟ . . . بعد از این جریان گاهی که سخنان از خدمات و آثار معظم له بمیان می آمد نگاه بمن کرده و می فرمود : **خلص العمل فان الناقد بصیر !**

بناهای دینی که در زمان آیه الله فقید ساخته شد

در دوران زمامت آیه الله بر وجردی بناهای دینی فراوانی ساخته شد که امروز جزء آثار باقیه آن مرد بزرگ محسوب میشود . این بناها اختصاص بشهر مکه و کشور مبینی نداشت و در شهرها و کشورهای مختلف طبق احتیاجات و نیازمندیهای مردم مسلمان بر پا گردید ، که در ذیل قسمتی از آن اشاره میشود :

* * *

مسجد اعظم

مرکزیت حوزه علمیه «قم» ، توجه عموم شیعیان باستان مقدس حضرت معصومه (ع) ، اجتماعات باشکوه و پر جمعیت در ایجاد مذهبی و ایام سوگواری ، لزوم و ضرورت مسجد آبرومندی را که معرف عظمت قم ؛ و رافع نیازمندیهای گوناگون آن باشد ، ایجاب می - کرد از این لحاظ حضرت آیه الله بر وجردی با همت بلند و اراده نافذ خود ، تصمیم به ساختن چنین مسجدی در کنار آستانه مقدسه ، اتفاذ فرمودند ؛ و نخستین کلنگ ساختمان مسجد اعظم را با دست خود در یازدهم ذوالقعدة روز تولد حضرت ثامن الائمه بسال ۱۳۳۳ ؛ بر زمین زدند و بلافاصله مقدمات ساختمان و خرید زمینهای اطراف آن آغاز گردید .

مساحت مسجد و طرز ساختمان آن

این مسجد در يك محوطه وسیع که تقریباً یازده هزار متر مربع است بنا شده. ساختمان این مسجد بسپک معماری معمول اسلامی است و دارای شبستان و گنبد و گلدسته است. از مزایای مهم ساختمان عظیم آن اینست که تمام آن، اعم از شبستانها و گلدستهها و گنبد از بتن ارمه (سیمان مسلح) بنا شده و بنیان آن فوق العاده مستحکم است.

اکنون که متجاوز از ۶ سال از تاریخ آن میگذرد بصورت یکی از بزرگترین مساجد اسلامی در آمده و بدون تردید پس از تکمیل برخی از نواقص جزئی یکی از شاهکارهای عصر ما محسوب خواهد بود.

سراسر زیر گنبد و محرابها و ایوانها با کاشیهای بسیار ظریف و کتیبههای زیبایی تزیین شده و شکوه خاصی با آنها بخشیده، تمام روی گنبد و گلدسته و قسمتی از دیوارهای مسجد نیز بهمین ترتیب کاشیکاری میشود.

برای روشنائی داخل شبستانها لامپهای «فلورسنت» فراوانی بر سقف نصب شده و روی آنها با شیشههای مشجر پوشانیده شده است.

وضو خانه مسجد بطرز ظریف و آبرومندی ساخته و لوله کشی شده است چاه عمیق مسجد که نزدیک درب غربی است در نوع خود ممتاز و بر اثر مجاورت پارودخانه، آب آن از گواراترین آبهای قم است.

هزینه مسجد

تاکنون بیش از شش میلیون تومان برای ساختمان مسجد صرف شده و باقیمانده آنرا در حدود دو میلیون بر آورد کرده اند ولی با توجه باینکه مصالح ساختمانی آن را مسلمانان علاقمند با حداقل قیمت، در اختیار مسجد گذارده اند و از طرفی کوچکترین حیف و میلی در وجوه آن نشده، جای تعجب ندارد که چنان مسجدی با این مبلغ ساخته شود و بطور مسلم هر گاه مقامات دیگری میخواست یک چنین بنائی پیادارند هرگز با این هزینه قادر بساختن آن نمیکشت.

ترتت پاک و مدفون حضرت آیت الله فقید در کنار راهرو ضلع شرقی مسجد که متصل بچوار حضرت معصومه علیها السلام است قرار گرفته است ذکر این نکته نیز بی تناسب نیست که اهالی محترم بزد پیشدستی کرده و تمهید شده اند که يك سنگ مرمر بسیار نفیس که زینت آن قبر مطهر باشد برای آن بزودی تهیه کنند.

کتابخانہ مسجد اعظم

یکی از آثار پرارزش حضرت آية الله العظمى آقای بروجردی که شایسته اسم آنرا در ردیف آثار درجه اول ایشان بشماریم تأسیس کتابخانہ عمومی مسجد اعظم است که یکی از مظاهر نیت پاک و همت عالی وارادہ ناقلدان فقید سمید می باشد .

ارزش کتابخانہ مجهز و کامل و تأثیر آن در پیشرفت علوم و معارف و کمک آن بتألیف مؤلفین و نویسندگان امر بست که از هر گونه شرح و بیان بی نیاز است ، فقط نکته ای دراکه می بایست در اینجا یاد آور شویم اینست که حضرت آية الله بروجردی با تأسیس کتابخانہ آنهم در کنار مسجد اعظم خواسته اند مسلمانان را بیک اصل مسلم و اساسی دین مقدس اسلام متوجه سازند و یاد آور شوند : در آئین پاک اسلام ، عبادت بدون علم ارزشی نداشته و این دو موضوع بایکدیگر توأمند ، مقدمه لازم برای عبادت ، علم و معرفت است ، پرستشی که از روی علم و شناسائی کامل نباشد چندان ارزشی ندارد .

مساحت و نقشه ساختمان کتابخانہ

کتابخانہ در سمت مغرب صحن مسجد اعظم واقع شده و دارای یکمخزن و دو سالن مطالعه و یک اطاق برای دفتر و یک راهرو مشترک می باشد .

مخزن کتابخانہ داخل صحن مسجد واقع شده و بمساحت ۱۷۶ متر مربع می باشد که از سمت شرقی آن ایوانی بمساحت ۴۴ متر مربع در طرف صحن مسجد جدا شده و باقیمانده مساحت که ۱۳۲ متر مربع می باشد ، مخزن کتابخانہ است و مانند سایر قسمت های مسجد از آهن و سیمان و آجر ساخته شده است .

در چهار طرف مخزن ۱۴ ردیف با آهن قفسه بندی شده و بوسیله یک بالکن که آن نیز بانقشه ظرفی و جالبی از آهن ساخته شده ، قفسهها بدوطبقه تقسیم گردیده است در پشت این مخزن و ایوان بزرگ مجاور آن ، راهروی در کنار رود خانه بطول چهل متر واقع شده که درب ورودی کتابخانہ از آنجا باز شده و از طبقه فوقانی آن برای سالن مطالعه استفاده گردیده است ، مطابق تصویب مهندس مسجد ، روی آن راهرو و قدردی از فضای رودخانه را با آجر و آهن ؛ سقفی زده اند و روی آن اطاق دفتر و دو سالن بزرگ برای مطالعه فراهم آمده است

پیشرفت یکساله کتابخانه

در این مدت کوتاه که از تشکیل و ساختمان کتابخانه میگذرد پیشرفتهائی بیش از آنچه مترقب بوده در امور کتابخانه فراهم شده است که همه آنها از نیت پاک و خالص و همست عالی و مقدس مرحوم آیة الله فقید سر چشمه میگیرد؛ ساختمان وقفه بندی آن تکمیل و اکتسون ظرفیت پانزده هزار مجلد را دارد، و هر گاه بر قفسه های آن افزوده شود گنجایش پنجاه هزار مجلد کتاب را خواهد داشت، و در سالهای مطالعه سیصد نفر باسانی میتوانند مطالعه کنند.

جالب توجه اینکه دفاتر و فهرستهای گوناگون و مختلف آن از هر نظر منظم و موجودی کتابخانه امروز متجاوز از شش هزار مجلد میباشد.

افتتاح کتابخانه

مرحوم آیة الله بروجردی با داشتن مشاغل مهم و ضعف مزاج مکرر بر مکرر برای رسیدگی بکتابخانه تشریف میآوردند و دستورات و تأکیدات لازمه را میفرمودند؛ تا اینکه مصمم شده بودند با تشکیل مجلس جشن با شکوه و آبرومندی همانطور که قبلاً اشاره شد مراسم افتتاح آنرا در جمعه هفتم ماه شوال ۱۳۸۰ مطابق چهارم فروردین ماه ۱۳۴۰ بعمل آورند، و مراسم دعوت از اساتید و دانشمندان حوزه بعمل آمده بود. ولی هزاران اسف! در سرگام همان روز کسالت قلبی آن راد مرد الهی شروع شد تا آنکه در بامداد صبح پنجشنبه ۱۳ شهر شوال بدرود حیات گفتند، و جهانیان را داغدار نمودند. (۱) و در پایان از دانشمند محترم جناب آقای دانش آشتیانی که اداره و تنظیم امور علمی و دفاتر و فهرستهای کتابخانه را با مر آیة الله بروجردی برعهده گرفته اند، تشکر و قدر دانی نموده و آنچه در آن جا از خصوصیات کتابخانه نگاشته شد با همکاری ایشان تهیه شده است.

تجدید بنای مدرسه خان

یا مدرسه آیة الله بروجردی

مدرسه خان که در ضلع شرقی میدان آستانه حضرت معصومه سلام الله علیها واقع شده

(۱) گرچه هنگام شروع بچاپ مجله هنوز کتابخانه نفعده بود اما بعداً اطلاع حاصل شد که بحمد الله روز جمعه ۲۵ فروردین ماه مطابق با ۲۷ شوال کتابخانه مرور طی تشریفات ساده ای افتتاح و در دسترس عموم قرار گرفت و اینهم یکی دیگر از آثار نیت پاک آیة الله فقید است.

است ، یکی از مدارس معروف قم ، وبوسیله مرحوم مهدی قلیخان در سال ۱۱۲۳ هجری قمری پایه گذاری شده است .

مدرسه خان در این اواخر تقریباً از قابلیت انتفاع افتاده وچندان قابل سکونت نبود ، اطاقهای آن تاریک و مرطوب ، و از هر لحاظ دارای وضع ناگواری بود ، بهمین جهت آیه الله فقید تصمیم گرفتند آنرا بصورت یکی از بهترین مدارس مناسب باوضع روز در آورند تا این که بنای سه طبقه و مجلل و زیبا و مجهز آن پایان پذیرفت و در شب هفدهم ماه ربیع الاول امسال که مصادف با میلاد با سعادت پیامبر اسلام (ص) بود ، آیه الله فقید در مجلس باشکوهی آن بنای عالی را افتتاح فرمودند .

بر سر در مدرسه با خط طلائی نوشته است :

وحسب الامر زعمیم بزرگ شیمه حضرت آیه الله العظمی آقای حاج آقا حسین طباطبائی
بر و جردی مدظلّه العالی در ماه رجب ۱۳۷۸ قمری مجدداً بنیان گذاری شد و در شوال ۱۳۷۹
پایان یافت .

تأسیس مدرسه در نجف اشرف

دانشگاه بزرگ شیمه در نجف اشرف متجاوز از نهمصد سال است که مهد علم و دانش و نوابغ بزرگ و دانشمندان بنامی را تربیت کرده ، و آیت الله بروجردی توجه مخصوصی بحفظ حوزه علمیه نجف داشته و همواره کوشش میکردند که وسائل استراحت علماء و طلاب آن دانشگاه بزرگ را فراهم آورند .

با اینکه حوزه علمیه نجف در حدود بیست و یک مدرسه دائر و رائج دارد و مدرسه های آبرومند مانند مدرسه های مرحوم آیت الله یزدی (معروف بمدرسه سید) و مدرسه مرحوم آیت الله آخوند محمد کاظم خراسانی در میان آنها جالب نظر است . منع الوصف - از نظر کمی جا و حفظ بهداشت طلاب حوزه علمیه نجف آیت الله بروجردی پس از درخواستهای فراوان مصمم شدند ، مدرسه آبرومندی در کنار قبر مولی الموالی (ع) ، در ضلع شرقی فلکه نجف که از هر نظر جالب و مطابق اصول امروزی باشد ، آغاز کنند ، و نیت پاک و اراده نافذ او چنان مؤثر گردید که بزودی مدرسه آبرومندی در آنجا ساخته شد .

اسلوب مدرسه و نقشه و کیفیت ساختمان آن کاملاً امروزی در چهار طبقه پایان پذیرفته است طبقه نخستین پائین آن را سرداب بسیار خوب که پنکه های بزرگ و متعددی بخنک کردن هوای آن که کم میکنند ، تشکیل میدهد .

مجموع حجره هائیکه درسه طبقه دیگر قرار گرفته اند متجاوز از پنجاه حجره میباشد . و کتابخانه آبرومندی نیز در کنار آن بامر حضرت آیه الله تأسیس گردید که هم اکنون مورد استفاده فضلا و دانشمندان میباشد .

تأسیس مدرسه در کرمانشاه

منطقه کرمانشاه از مناطق زرخیز ایران است که اطراف آن ارقری و قصبیات فراوانی فرا گرفته است . این منطقه که از هر نظر به توسعه مراکز دینی و روحانی نیازمند بود ، نظر حضرت آیه الله فقید را جلب نمود ، که مدرسه بسیار آبرومندی در بهترین نقطه شهر تأسیس گردد ، و فضلا و دانشمندی که در آنجا به تحصیل اشتغال دارند ، بهتر بتوانند با روحیات مردم آن سامان آشنا شده و در مواقع تبلیغ ، پادشاد و هدایت مردم پردازند . برای يك چنین امر حیاتی دستور فرمودند که وجوهیکه از کرمانشاه میرسد ، برای ساختمان مدرسه اختصاص داده شود ، تصمیم حضرت آیه الله بسمع بازرگانان مقیم مرکز رسید ، آنان نیز برای يك چنین امر ضروری کمک های فراوانی نمودند و یکی از ثروتمندان باعلاقه محل ، زمینی را که در بهترین نقاط شهر واقع است در اختیار حضرت آیه الله گذارد ، و بالنتیجه مدرسه آبرومندی تأسیس و با اعزام مدرس و محصلینی چند از قم آن بنای بزرگ افتتاح گردید ، و هم اکنون مورد استفاده است و جمعی از دانشجویان دانشگاه جعفری به کسب معارف اسلامی در آن منطقه اشتغال دارند .

هزینه مدرسه و کتابخانه و مسجد مدرسه متجاوز از شصت هزار تومان بوده است .

مسجد در ایرانشهر

یکی از امتیازات روحی و اخلاقی آیه الله فقید این بود که نه تنها توجه بحفظ مراکز علمی شیعه مانند قم و نجف داشتند بلکه نقاط دور افتاده را که طبعاً نیازمندیهای زیادی از لحاظ دینی و روحانی دارند ، از نظر دور نداشته ، و تا آنجا که امکانات اجازه میداد برای رفع نیازمندیهای آنان کوشش مینمودند . بعنوان نمونه ذیلایک مورد اشاره میشود :

ایرانشهر یکی از نقاط دور افتاده ایران است ، این شهر در واقع مرکز استان بلوچستان محسوب میشود و بطوریکه افرادی که از نزدیک ملاحظه کرده اند اطلاع میدهند سابقاً ایرانشهر هیچگونه تأسیسات دینی نداشته و یکوجوب زمین بعنوان مسجد در آن یافت نمیشد . در این حال بواسطه موقعیت خاص جغرافیائی منطقه حساس محسوب میشود و بیشتر

ساکنین آن از برادران سنی ما میباشد .

در این شهر با مر حضرت آیه الله العظمی بنای مسجدی گذارده شد که در نوع خود کم نظیر است و هر ناظری را دچار حیرت میکند که در چنین مرکزی با چه وسائلی این مسجد بنا گذارده شد ؟ ۱ سال گذشته حضرت آیه الله در حدود پانصد هزار ریال و امسال هم در حدود سیصد هزار ریال با ساختمان آن کمک کردند ، امامت آستانه هنوز ساختمان مسجد نیمه تمام است ؛ امید است مردان باهمتی که سابقاً در اینگونه امور عام المنفعه برای انجام نظریات آیت الله فقید از هر گونه بذل کمک مضایقه نداشته اند ؛ اکنون هم همت کنند این ساختمان دینی را در منطقه ی که از هر نظر احتیاج بآن دارد با تمام برسانند .

در اینجا ذکر این نکته هم لازم است که فاضل ارجمند جناب آقای احمد محصل یزدی که از تربیت یافتگان حوزه علمیه قم است نظارت بر ساختمان این مسجد را به عهده دارد و کوششهای فراوانی برای ساختمان این مسجد تا کنون نموده که شایان تقدیر است .

مسجد هامبورگ

آیت الله فقید بسیار علاقه داشتند که تأسیسات دینی شیعه در مراکز تمدن امروز در اروپا و آمریکا نیز بوجود آید و دنیای کنونی بحتایق عالی اسلام و مکتب شیعه آشنا گردد از جمله قدیمای مؤثر و حساسی که معظلم له در این باب بر داشتند بنا گذاری یک مسجد عظیم و آبرومند در هامبورگ است .

همانطور که در شماره چهارم سال دوم این مجله مشروحاً بیان شد محل مسجد نامبرده در يك نقطه حساس شهر هامبورگ در کنار دریاچه والستره که از بهترین نقاط این شهر محسوب میشود انتخاب شده و در سال گذشته نخستین سنگ بنای این مسجد گذارده شد زمین مسجد مزبور بمبلغ نیم میلیون تومان (۲۵۰ هزار مارک) بهمت جمعی از بازرگانان محترم و با امر آیت الله فقید خریداری شده و ساختمان آن در دست تکمیل است دانشمند محترم جناب آقای محققى نماینده آیت الله بروردی در اروپا نظارت بر امر ساختمان آن دارد امیدواریم با همت عالی مسلمانان بیدار هر چه زودتر این مرکز مهم اسلامی با تمام رسیده و قابل بهره برداری گردد ، و بدینوسیله توجه عموم افراد متمکن را باین موضوع جلب میکنیم .

اینه نمونه ای از بناهای دینی و اسلامی بود که در زمان آیت الله فقید ساخته شد و اگر بخواهیم تمام ساختمانهای دینی و خیریه اعم از مساجد و مدارس ؛ بیمارستان و کتابخانه که با امر ایشان ساخته شد یا ایشان ساختمان آن کمک فرمودند یک یک به شماریم بدون افراق نیازمند

بنایف کتاب مستقلی است . خداوند روح پاکش را غریق رحمت گرداند و در برابر این همه خدمات عالیترین و بهترین جزای خیر بآن پیشوای بزرگه مرحمت فرماید و ما را توفیق تکمیل خدمات آن فزید سعید عنایت فرماید .

نظر آیه الله در باره «مکتب اسلام»

اکنون که بحث مادر پیرامون آثار و جودی آیت الله فقید پایان میرسد لازم میدانیم نظر آن مرد بزرگه را در باره مجله «مکتب اسلام» نیز منعکس سازیم .

هنگامیکه این مجله دینی و علمی باسبک مخصوص خود و با امتیازات گوناگونی که دارد انتشار یافت نامه ها و تلگرافات فراوانی از نقاط مختلف به حضرت آیه الله ارسال گردید که همگی حاکی از تأثیر فراوان مجله در افکار مسلمانان بیدار بود و همه انتشار چنین مجله ای را از حوزه علمیه «قم» به خدمت معظم له تبریک گفته بودند . آیه الله از این جریان به ری خوشوقت شده بودند که کرار آدر مجالس که جمعی از اصحاب ایشان بودند مطالبی درباره لزوم ادامه نشر این مجله و تقویت آن میفرمودند .

در یکی از جلسات که آقا زاده ارشد ایشان نیز حضور داشتند خطاب به بعضی از افراد هیئت تحریریه که خدمتشان شرفیاب شده بودند کرده و فرمودند :

«من خود از دیر زمان قصد داشتم چنین نشریه ای از حوزه علمیه منتشر گردد و سوالات مختلف مسلمانان پاسخ داده شود ، ولی گرفتارها و موانع گوناگون تاکنون انجام آنرا بطور مستقیم از طرف من ایجاب نکرده بود . تا اینکه دیدم شما همت کرده اید و چنین مجله آبرو بندی با مطالب خوب و کاغذ و جلد مرغوب منتشر نموده اید . سعی کنید مطالب آن هر چه بیشتر روان و ساده و در عین حال پرمفیز باشد تا درخور فهم همه کسی بوده باشد ، و از نوشتن مطالب مشکل و عبارات پیچیده پرهیز کنید

تلگرافات و نامه هایی که برای من سیده حکایت میکنند که اقدام شما نویسندگان مکتب اسلام در مقابل مطبوعات و نشریات مفسد اخلاق و گمراه کننده کاملاً بموقع و مفید واقع شده است» .

لذا آیه الله تادرقید حیات بودند کمکهای «معنوی و مادی» فراوانی بمکتب اسلام فرمودند و همه حاکی از این بود که آیه الله فقید با آن روشن بینی خاصی که داشتند ضرورت وجود چنین نشریه ای را در اجتماع کنونی احساس میفرمودند ، و به همین دلیل هنگامی که مشکلی برای انتشار مکتب اسلام پیش می آمد اقدام سریع و فوری برای حل آن مینمودند .

اینک مکتب اسلام هم افتخار میکند که پیروی از منویات آن رهبر عالیقدر با همان روشی که در زمان حیات آن فقید سعید منتشر میشد بکار خود ادامه داده و برای روشن ساختن افکار مسلمانان همواره قدمهای تازه ای بطرف تکامل بردارد .

گوشه‌ای از انبوه جمعیت در تشییع بی نظیر پیشوای بزرگه عالم تشیع در صحن مقدس
حضرت معصومه علیها السلام